

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ BÜTÇELERİ VE MALİ UYGULAMALAR

Öğr.Grv.Dr. Ahmet TEKİN*

ÖZET

Milli Mücadele bütçeleri savaş dönemi koşullarını taşıyan birer Savunma bütçesi niteliğine sahiptir. Bütçeler savaş nedeniyle çoğu kez süresinde çıkarılamamış, harcamalar alınan avanslarla gerçekleştirilmiştir.

Bütçeler Ulusun kendi kaynaklarından finanse edilmiş, ancak sınırlı sayıda da olsa bazı devletlerin de Kurtuluş Savaşının kazanılmasında yardımcı olmuştur.

ABSTRACT

The budgets during Turkish Independence War had the characteristics of defense budgets affected by the conditions of the war. Since these annual budgets could not be prepared and approved by the Parliament on time, necessary public expenditures were financed by advances.

These annual budgets were mostly financed by the nation's own resources, however, there were some foreign aids through from a limited number of countries. There were also some foreign that helped Turkish Nation to win independent war.

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğunda, kamu harcamalarına bütçe ile yön verme anlayışı esas itibariyle 1908 yılında II.Meşrutiyetin ilanı ile başlamıştır. Bu yıllarda gider mevzuatında önemli değişiklik ve yenilikler yapılarak kamu harcamaları belli ilkelere bağlanmıştır.

İmparatorluk, I.Dünya Savaşı yıllarında da meclislerden geçirmek suretiyle bütçe düzenlemelerine devam etmiştir. 1918 yılı Osmanlı Bütçeleri için bir dönüm noktasıdır. Meclis-i Mebusan ve Ayan Meclisi'nin kabulünden geçerek kanunlaşan 1918 bütçesi, Osmanlı'nın müzakere yoluyla onanan son bütçesi olarak nitelenebilir.

30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi, Anadolu ve Rumelinin işgaliyle İmparatorluğun varlığının fiilen sona ermesi sonucunu

* Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü.

doğurmuş ve 1919 yılında meclisler toplanamadığından bütçe kanunu hazırlanamamış ancak Osmanlı Hükümeti 1918 yılı bütçesinin 1919 yılında da uygulanmasına karar altına almıştır.

Türk Milli Kurtuluş Savaşı'nın finansmanı için kullanılan en önemli araçlardan biri bütçe olmuştur. Milletin gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisinin açılması ile birlikte bir genel bütçe yapılması gereği de ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede düzenlenen ilk bütçe 1920 yılına ilişkin bulunmaktadır.

I. 1920-1923 DÖNEMİNDE DEVLET BÜTÇESİ VE HARCAMALARINA İLİŞKİN DÜZENLEMELER

A) 1920Yılı Bütçesi ve Mali Düzenlemeleri

23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisinin açılışından kısa bir süre sonra devlet gelirlerinin tahsilatı Maliye Bakanlığınca yapılmaya başlanmış, böylece Düyunu Umumiye ve Tütün Rejisinin gelir toplama faaliyetlerine son verilmiştir.

Hükümet bir yandan gelir toplamakta, diğer yandan da kamu harcamaları yapmaktadır. Bunun için bir devlet bütçesi hazırlanması gerekiyordu. Ancak içinde bulunulan şartlar Meclis'te görüşmek suretiyle bir bütçe hazırlığına olanak vermiyordu.

Yıllık bütçe yapılamaması nedeniyle avans kanunları ve geçici bütçe kanunları adı altında geçici bütçe uygulamalarına gidildi.

Önce Ocak-Şubat aylarını kapsayan avans kanunu ve Mayıs-Ekim aylarını kapsayan altı aylık geçici bütçeler yapılmış, sonra da Kasım-Aralık aylarını içine alan ikinci bir avans kanunu çıkarılmıştır.¹

Bütçe yılının son gününde çıkarılabilmemiş bulunan bu kanun bir bütçe kanunundan çok, bir önceki yıl ödeneklerini aşmamak kaydıyla illere verilen harcama yetkileri ile çıkarılmış olan avans kanunlarının mahsubunu kanunlaştıran bir metin niteliğindedir. Bu bütçe aynı zamanda bir kesin hesap niteliği de taşımaktadır.

1920 Bütçesi olağanüstü koşulların olağanüstü bütçesidir. Bütçenin Meclis genel kurulunda görüşülmeye başlandığı Ocak 1921

¹ Maliye Bakanlığı, *Milli Mücadele Dönemi Bütçeleri ve Mali Mevzuatı*, Ankara, Aralık 1994, s.18.

günleri aslında Türk tarihinin en karanlık günleridir. Bu sırada zaten asker ve techizat açısından çok yetersiz olan ordu bir taraftan Çerkes Ethem kuvvetleriyle uğraşmış, diğer taraftan da bunu fırsat bilen Yunanlılar I. İnönü Savaşı ile sonuçlanan bir taarruz başlatmışlardır.

1920 mali yılı bütçesinin genel özellikleri şöylece sıralanabilir:²

-1920 yılı bütçesi bir savaş meclisi niteliğinde olan Büyük Millet Meclisince çıkarılmış bir savaş bütçesi görünümündedir. Savunma hizmetleri için bütçede ayrılan para tüm ödeneklerin % 53'ünü oluşturmaktadır. Giderlerinin 63.018.358 lira, gelirlerinin de 51.388.626 lira olduğu bütçe 11.629.732 lira açıkla bağlanmıştır.

-Bütçe açığını kapatmak için Maliye Bakanı Merkez Bankası konumundaki Osmanlı Bankasından avans alabilecek ve hazineye ait taşınmaz malları satabilecektir (Md.7)

-Bu kanunla devlet gelirlerinin toplanması merkezileştirilmiş ve önceki uygulama olan Müdafai Hukuk Cemiyetleri , Heyeti Temsilîyeler ve Kuvai Milliye Birlik Komutanlarının gelir toplayabilme yetkileri kaldırılmış, böylece ikili mükellefiyet sistemine son verilmiştir.

-Kanun, birlik komutanları ve yöneticilerinin çok sıkışık durumlarda, Ziraat Bankasından borç alma yolunu da kapatmaktadır. Bankanın sermayesine el konulması da kesin bir şekilde yasaklanmaktadır. Aykırı hareket edenler Vatana İhanet Kanunu hükümlerine göre cezalandırılacaklardır. (m9)

-Kanununun 20 inci maddesiyle, Ankara Hükümetinin Misak-ı Milli sınırları içinde kalan yatırımlara ilişkin olan dış borçları ödemesi konusunda güvence verilmekte, ancak bu borçların ödenmesi milli ve mali bağımsızlığın gerçekleşmesine ertelenmektedir. Bu nedenle bütçeye borç ödemeleri için ödenek konulmamıştır. Gelir bütçesi içinde en büyük ağırlığı vasıtasız vergiler, tekel gelirleri ve devlet malları hasılatı izlemektedir. Aşar ve hayvanlar vergisi gibi aynı vergiler bütçe gelirlerinin yaklaşık % 40'ını oluşturmaktadır.

² Maliye Bakanlığı, s.19

Tablo 1.1920 Yılı Gider Bütçesi (A Cetveli)

	LİRA
Zati Hazreti Padişahi ve Hanedanı Saltantı	551.012
Divanı Muhasebat (Sayıştay)	26.696
Maliye Vekaleti	6.413.629
Müdafaai Milliye Vekaleti (Milli Savunma B.)	27.576.039
İmalatı Harbiye (Savaş araçları yapımı)	752.969
Bahriye (Deniz Kuvvetleri)	289.548
Nafia Vekaleti (Bayındırlık Bakanlığı)	620.396
Maarrif Vekaleti (Milli Eğitim Bakanlığı)	577.061
Hariciye Vekaleti (Dışişleri Bakanlığı)	303.748
Adliye Vekaleti (Adalet Bakanlığı)	2.759.274
Posta ve Telgraf	1.427.898
Şer'iyeye Vekaleti (Diyaret İşleri)	522.062
Sıhhiye Vekaleti (Sağlık ve Sos.Y.Bakanlığı)	613.141
Dahiliye Vekaleti	2.731.023
İktisat Vekaleti	1.264.921
Rüsumat Vekaleti (Gümrük İdaresi)	356.160
Düyunu Umumiye	7.680.696
Emniyeti Umumiye (Emniyet Genel Müd)	1.354.688
Şurayı Devlet (Danıştay)	-
Defteri Hakani (Tapu ve Kadastro)	403.311
Jandarma (Jandarma Genel Komutanlığı)	4.858.976
Rıyaset (Büyük Millet Meclisi Başkanlığı)	18.375
Meclis Bütçesi (Büyük Millet Meclisi)	953.996
Matbuat ve İstihbarat (Basın Haberalma G.M.)	88.000
Aşair ve Muhacirin Kabileler ve Göçmenler)	874.735
TOPLAM	63.018.354

Kaynak:Cihan Duru,Kemal Turan ve Abdurrahman Öngeoğlu, *Atatürk Dönemi Maliye Politikası, I.Kitap Mondrostan Cumhuriyet'e Mali ve Ekonomik Sorunlar*,TİSA Matbaacılık San.Ttd.Ş., Ankara,Nisan 1982,s.278

Tablo 1ve 2'de de görüldüğü gibi bütçede en fazla harcama Müdafai Milliye Vekaletine aittir.

Tablo 2.1920 Yılı Gider Bütçesi Miktar ve Yüzde Dağılımı

Daire	Tutar-Lira	G. T.İçindeki Oranı%
Milli Savunma B.	33.477.532.	53
-Milli Sav.Bak.	27.576.039	
-Jandarma G.Komt.	4.858.976	
-Savaş Araçları Yp.	752.969	
-Deniz Kuvvetleri	289.548	
Düyunu Umumiye	7.680.696	12,2
Maliye Bakanlığı	6.613.629	10,2
Adalet Bakanlığı	2.759.274	4,4
İçişleri Bakanlığı	2.731.023	4,3
Posta ve Telgraf	1.427.898	2,3
Emniyet Gen.Müd.	1.354.688	2,1
Ekonomi Bakanlığı	1.264.921	2,0
Diğerleri	5.908.693	9,4
TOPLAM	63.018.354	100

Kaynak: Cihan Duru ve diğ., *Atatürk Dönemi Maliye Politikası, I.Kitap Mondrostan Cumhuriyet'e Mali ve Ekonomik Sorunlar*,TİSA Matbaacılık San.Ttd.Ş., Ankara, 1982,s.278

Düyunu Umumiye bütçesinden askeri emekli , dul ve yetimlerinin aylık ve ikramiyelerinin ödenmesi için konulan

2.602.000. liralık ödeneğin yanında Bayındırlık Bakanlığı, Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü ile Kabileler ve göçmenler ödeneklerinin bir bölümünü dolaylı savaş harcamaları olarak sayabiliriz. Böylece ödenekler de dikkate alındığında,1920 yılı bütçesinden ulusal savunma için ayrılan ödenekler tüm ödeneklerin % 67'sini bulmaktadır.

Tablo 3. 1920 Yılı Gelir Tahminleri B Cetveli

KISIM VE FASILLAR	ALINAN VERGİ TÜRLERİ	MİKTAR LİRA
Birinci Kısım	Vergiler	
1	Müsakkafat ve Arazi Vergileri(Dolaysız V.)	2.540.689
2	Temettüt Vergisi	2.083.756
3	Harp Vergisi	200.000
7	Ağnam-Deve-Camus ve Canavar(Hayvanlar V.)	5.783.586
8	Aşar	13.641.079
9	Hisseci İlane	1.860.146
10	Hususi Ormanlar Vergisi	30.000
11	Maadin (Madenlerden Alınan Vergiler)	375.000
12	Vergi Tezakiri(Vergi Tezkereleri)	75.000
	Birinci Kısımın Toplamı	26.589.256
İkinci Kısım	Damga-Harçlar-Kaydiyeler Cezayı Naktiler	
13	Damga Resmi	272.137
14	Hazine Pulları	175.000
15	Harçlar	237.055
17	Kaydiyeler	241.265
18	Cezayı Naktiler	43.437
	İkinci Kısımın Toplamı	968.894
Üçüncü Kısım	Bilvasıta Alınan Vergiler(Dolaylı Vergiler)	
20	Tömbeki Beyiyesi	48
21	Gümrük Resmi (Gümrük Vergisi)	10.361.221
23	Rüsumu Bahriye (Deniz Vergileri)	4.000
24	Rüsumu Sıhhiye(Sağlık Vergileri)	5.000
25	Saydi Berri ve Bahri(Deniz ve Kara Avcılığı V.)	68.626
	Üçüncü Kısımın Toplamı	10.438.895
Dördüncü Kısım	İnhisarlar	
26	Tuz	3.500.000
27	Tütün	808.095
31	Post-Telofon-Telgraf	475.149
	Dördüncü Kısımın Toplamı	4.783.244
Beşinci Kısım	Müessesat(Kuruluşlar Geliri)	
32	Mekatip ve Mües. Sınai ve Zraiye Has.	45.000
34	Sıhhiye Müdiriyeti Hasılatı	100
35	Hükümet Kinini(Sıtmaya Karşı İlaç Satış G)	50.000
38	Maadin (Maden İşletmeleri G.)	15.386
	Beşinci Kısımın Toplamı	110.486
Altıncı Kısım	Emlak ve Eşyayı Emriye Hasılatı	
40	Emlaki Emriye Hasılatı (Devlet Malları G.)	666.000
41	Miri Ormanları Hasılatı(Devlet Ormanları G.)	908.200
42	Furuht Olunan Eşya Bedeli(Satılan Eşya Gel)	400.000
43	Konya Ovası Ameliyatı İskaiye Varidatı	12.000
	Altıncı Kısımın Toplamı	2.015.650
Yedinci Kısım	Maktu Vergiler	-
Sekizinci Kısım	Hasılatı Mütenevvia	
46	Hazinei Muamelatından H.O.	506.443
48	Hasılatı Mütferrika (Çeşitli G.)	400.000
49	Tekaüt Tevkifatı (Emekli Kesenekleri)	702.000
51	İdarei Hususiyeye(Özel İdare G.)	150.000

Tablo3'ün Devamı

	Sekizinci Kısım Toplamı	1.758.443
Dokuzuncu Kısım	İstirdadat	
53	Tavizata Mukabil İstirdadat(Dağıt. Krş AlınanG	35.00
	Dokuzuncu Kısım Toplamı	35.000
Onuncu Kısım	İstihlak Resmi	
56	Sigara Kağıdı İstihlak Resmi	100.000.
57 A	Oyun Kağıdı İstihlak Resmi	5.000
57 B	Bilardo Dama vs.Resmi	5.000
	Onuncu Kısım Toplamı	140.000
	GENEL VARIDAT TOPLAMI	46.839.868

Kaynak: *Milli Mücadele Dönemi Bütçeleri ve Mali Mevzuatı (1920-1923)*. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü Yayın No:1994/27, Ankara, Aralık 1994

Tablo 4. 1920 Yılı Bütçesinde Devlet Gelirlerini % Dağılımı

Gelir Bölümleri	Tutar Lira	Gelirler içindeki Pay %
Dolaysız Vergiler	26.589.256	26,77
Damga V.-Harçlar Para Cez.	968.894	2,07
Dolaylı Vergiler	10.438.835	22,29
Tekel Gelirleri	4.783.244	10,21
Kuruluş Gelirleri	110.486	0,23
Devlet Malları Hasılatı	2.015.650	4,30
Çeşitli Gelirler	1.758.443	3,75
Geri Almalar	35.000	0,08
Tüketim Vergileri	140.000	0,30
Toplam	46.839.868	100,00

Kaynak: Cihan Duru, Kemal Turan ve Abdurrahman Öngeoğlu, *Atatürk Dönemi Maliye Politikası, I.Kitap Mondrostan Cumhuriyet'e Mali ve Ekonomik Sorunlar*, TİSA Matbaacılık San.Ttd.Ş., Ankara, Nisan 1982, s.283

Tablo 3 ve Tablo 4 incelendiğinde Birinci kısımda yer alan vergilerin en büyük paya sahip olduğu görülmektedir. Birinci kısımda nisbi olarak en yüksek tutar Aşar vergisine aittir. Aşarı Ağnam, Deve, Camus ve Canavar gelirleri izlemekte, arazi vergileri ile temettüat vergisi de diğer önemli gelir kaynağı olmaktadır.

1920 bütçesinde gelir kaynakları yeterli olmadığı için Batı Cephesindeki orduya ayrılan 1.200.000.TL, 3 ay içinde verilmesi gerekmesine karşın 6 ay sonra ödenememiştir.³

B) 1921 Mali Yılı Bütçesi ve Mali Düzenlemeler

Türk Kurtuluş Savaşı'nın kuşkusuz en önemli dönemi İnönü Savaşlarının ve Sakarya Meydan Muharebesinin yapıldığı dönemdir. Bu dönemde içinde bulunan şartların gereği olarak uzun bütçe görüşmesi yapılamayacağından süreli olan avans kanunları (bir nevi geçici bütçeler) düzenlemesi yoluna gidilmiştir. Tüm harcamaların % 68,4'ü Milli Savunmaya, %31,6'sı da diğer dairelere ayrılmış olmaktadır.

³ Sabahattin SELEK, *Anadolu İhtilali*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1976, s.523

5 Temmuz 1934 tarihinde kabul edilen 2568 sayılı 1921 yılı Kesin Hesap Kanunu'yla 1921 yılı giderleri 57.128.834 TL, belirlenmiştir. Bu yılda, yeni hizmetlerin ortaya çıkması ve ödeneklerin yetmemesi durumunda ek ödenek kanunları çıkarılarak hizmet yürütülmeye çalışılmıştır⁴.

Tablo 5. 1921 Yılı Avans Kanunları

Kanun Adı	Tarih	No	Harcama Yetkisi (lira)
Birinci Avans Kanunu	28.2.1921	104	2.000.000
İkinci Avans Kanunu	24.3.1921	108	8.000.000
Üçüncü Avans Kanunu	304.1921	119	10.000.000
Dördüncü Avans Kanunu	2.6.1921	129	150.000
Beşinci Avans Kanunu	2.7.1921	130	10.000.000

Kaynak: Cihan Duru vd., *Atatürk Dönemi Maliye Politikası, I.Kitap Mondrostan Cumhuriyet'e Mali ve Ekonomik Sorunlar*,TİSA Matbaacılık San.Ttd.Ş., Ankara,Nisan 1982,s.283

Tablo 6.1921 Ek Ödenek Yasaları

Ek Ödenek Yasası –Amacı	Tarih	No	Tutar(lira)
Erzurum-Erzincan ,Samsun Havza Demiryolu İnş.- Kızılırmak Keşfi	28.4.1921	115	400.00
Şehit Çocukları –Göçmenler	15.10.1921	157	5.000
Düşmandan alınan Bölgelere Yardım.	31.10.1921	161	1.000.000
İçişleri Bak.memur Gündelikleri	3.12.1921	167	30.000
Darüleytam veDarülmesai –Antep	8.12.1921	169	80.000
Adana Bölgesi Jandarması	19.12.1921	171	89.7454
Adana Bölgesi Polis Kadroları	20.12.1921	172	22.605
Adana Yatılı Lisesi ve Antep Ticaret Lis.	20.12.1921	173	1.751
Maliye Müfettişliği Kurulması	22.12.1921	175	2.010
Anadolu Posta Telgraf TeşKurulması	24.12.1921	176	100.000
Buhara Dış Temsilciliği açılması	23.1.1922	184	675
Posta Telgraf Gen.Müd. Bütçesine eklenen	23.1.1922	185	40.000
Yetimler Yurdu Yapımı	28.1.1922	187	10.000
Barış Görüşmeleri için Dışileri Banlığına	6.2.1922	190	160.000
İçişleri Bakanlığı Bütçesine Eklenen	7.2.1922	191	4.010

Kaynak: Cihan Duru,Kemal Turan ve Abdurrahman Öngeoğlu, *Atatürk Dönemi Maliye Politikası, I.Kitap Mondrostan Cumhuriyet'e Mali ve Ekonomik Sorunlar*,TİSA Matbaacılık San.Ttd.Ş., Ankara,Nisan 1982,s.283

C) 1922 Mali Yılı Bütçesi ve Mali Düzenlemeleri

1922 yılında da olağanüstü koşullar devam etmektedir. Bu nedenle mali yılın başlangıcında bütçe kanunu çıkarılamamış, harcamalar avans kanunlarıyla yapılmıştır. Başlangıçta sınırlı miktarda harcama yetkisi verildiği için kesin zaferin sağlandığı Başkomutanlık Meydan Muharebesine (Dumlupınar) kadar altı adet avans kanunu da çıkarılmıştır. Bu avans kanunları tam bir bütçe

⁴ DURU vd., s300-306

kanunu durumunda olmayıp, gelir gider tahminlerinin gösterir cetvellerini kapsamaktadır.⁵

Tablo 7.1922 Yılı Avans Kanunları

Kanun Adı	Tarih	No	Harcama Yetkisi
Birinci Avans Kanunu	28.2.1922	198	7.000.000
İkinci Avans Kanunu	6.5.1922,	230	15.000.000
Üçüncü Avans Kanunu	3.7.1922	241	12.000.000
Dördüncü Avans Kanunu	21.8.1922,	250	8.000.000
Beşinci Avans Kanunu	20.9.1922	266	14.000.000
Altıncı Avans Kanunu	11.10.1922	269	2.000.000
Yedinci Avans Kanunu	14.12.1922	289	26.000.000

Kaynak: Cihan Duru, Kemal Turan ve Abdurrahman Öngeoğlu, *Atatürk Dönemi Maliye Politikası, I.Kitap Mondrostan Cumhuriyet'e Mali ve Ekonomik Sorunlar*, TİSA Matbaacılık San.Ttd.Ş., Ankara, Nisan 1982, s.283

Birinci Avans Kanunu diğer avans kanunlarına da temel oluşturan kapsamlı bir düzenlemedir. Kanun verilen harcama yetkisi yönünden sınırlı bir dönemi kapsamakta, ancak gelirlerin tahsiline yetki veren maddesi bir genel bütçe kanun düzenlemesi niteliğini taşımaktadır. Daha sonra çıkarılan avans kanunları, birinci avans kanunuyla verilen sınırlı harcama yetkisini tamamlayıcı niteliktedir. Altı ve yedi numaralı son avans kanunlarıyla askeri harcamalar yavaş yavaş kısıntıya uğrayarak yerini savaş yaralarının sarılmasını öngören harcamalarına bırakmaktadır.⁶ 1922 yılında, avans kanunlarıyla verilen harcama sınırının aşılması ya da yeni ihtiyaçların ortaya çıkması nedenleriyle ek ödenek kanunları da çıkarılmıştır. Bu kanunlar çeşitli bakanlık ve idarelerin ortaya çıkan ilave ihtiyaç nedeniyle ödeneklerin artırılmasını öngörmektedir. Dış ülkelere borç anlaşması Dışişleri Bakanlığı ve bulaşıcı hayvan hastalıklarıyla mücadele için Ekonomi Bakanlığı bütçesine ödeneklerinin artırılması bunlar arasında sayılabilir.

1922 yılının en önemli uygulaması bütçe gelirlerini artırıcı etkisinden çok, savaşın finansmanında en önemli payı oluşturan Tekalifi Milliye gelirleridir.

⁵ Maliye Bakanlığı, s.21-22, DURU vd.,308-315

⁶ DURU vd.,s.310

Tablo 8. 1922 Yılı Bütçe Giderleri

TL

Daireler	Ödenek	Harcama
Büyük Millet Meclisi	1.67.645	834.657
Hilafet ve Hanedan	1.144.455	153.624
İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti	18.721	12.176
Maliye Vekaleti	8.084.300	5.381.533
Dünyu Umumiye	2.263.711	1.521.525
Ziraat Bankası	1.245.458	602.327
Muhassasatı Zatiye	4.924.217	4.359.785
PTT M.U	2.129.657	1.580.453
Rüsumat M.U.	1.141.163	701.509
Dahiliye Vekaleti	2.451.191	2.045.705
Emniyet U.M.	1.682.348	1.395.424
Umum Jandarma Komutanlığı	5.845.176	4.914.246
Hariciye Vekaleti	970.257	674.269
Matbuat ve İstihbarat M.U.	107.494	83.140
Sıhhiye Vekaleti	948.578	620.30
Muaveneti İçt. Muhacirin Müdireyiti	1.139.338	600.649
Şeriyeye Vekaleti	632.226	413.175
Adliye Vekaleti	2.792.695	2.180.457
Maarif Vekaleti	1.432.245	1.136.064
Nafia Vekaleti	928.724	617.547
İktisat Vekaleti	2.523.353	1.555.026
Müdafaai Milliye Vekaleti	55.829.136	42.119.265
Bahriye Dairesi	1.117.868	826.771
Askeri Fabrikalar M.U.	1.554.285	628.448
TOPLAM	100.974.541	74.957.848
Dünyu Umumiye vd.Ek Ödenek	4.669	
GENEL TOPLAM	100.979.210	

Kaynak: Cihan Duru,Kemal Turan ve Abdurrahman Öngeoğlu, *Atatürk Dönemi Maliye Politikası, I.Kitap Mondrostan Cumhuriyet'e Mali ve Ekonomik Sorunlar*,TİSA Matbaacılık San.Ttd.Ş., Ankara,Nisan 1982,s.371

Tablo 9.1922Bütçe Harcamalarını Yüzde Dağılımı

Harcama Türleri	Tutar TL	Tutar TL	% Oran
I-Savunma Harcamaları		48.488.729	65
Milli Savunma B.	(42.119.265)		
Deniz Kuvvetleri	(826.771)		
Askeri Fabrikalar	(628.447)		
Jandarma	(4.914.246)		
II-Diğer Harcamalar		26.469.119	35
Toplam	48.488.729	74.957.848	100

Kaynak: Cihan Duru,Kemal Turan ve Abdurrahman Öngeoğlu, *Atatürk Dönemi Maliye Politikası, I.Kitap Mondrostan Cumhuriyet'e Mali ve Ekonomik Sorunlar*,TİSA Matbaacılık San.Ttd.Ş., Ankara,Nisan 1982,s.283

Tablo 8 ve 9'da 1922 yılı bütçe harcamaları yüzde dağılımı gösterilmiştir. Görüldüğü gibi, tüm harcamalar içinde savunma harcamalarının payı % 65'e ulaşarak 1921 yılındaki düzeyine yaklaşmıştır. 5

Temmuz 1934 tarih ve 2569 sayılı 1922 Yılı Kesin Hesap Kanunu' na göre de 1922 yılında gerçekleşen harcama miktarı 74.957.848 TL'dir.

Tablo 10 . 1922 Yılı Gelir Tahmin ve Tahsilatı

KISIM-FASIL-GELİR TÜRÜ	Tahmin TL	Tahsilat TL
1:Dolaysız Vergiler		
Müsakkkat ve Arazi Vergisi	1.700.000	
Akarat Bedeli ve İcar Vergisi	500.000	
1.Fasıl Toplamı	2.200.000	2.506.000
Temettüat		
Temettü Vergisi	1200.000.	1.462.000
Harp Kazançları Vergisi	600.000	403.000
2.Fasıl Toplamı	1.800.000	1.865.000
Harp Vergisi	300.000	334.000
Müecceliyeti Askeriye Vergisi	2.000.000	11.374.000
Mükellefiyeti Nakliyei Askeriye Vergisi	800.000	777.000
4.Fasıl Toplamı	2.800.000	2.151.000
Muafiyeti Askeriye Vergisi	200.000	1.007.000
Davar,Deve,Camuz, Canavar R.	3.502.000	4.608.000
Aşar	15.200.000	21.305.000
Tütün Aşarı	950.000	54.000
İpek Öşrü	50.000	71.000
8.Fasıl Toplamı	16.200.000	21.340.000
Hasılai İlane	2.000.000	931.000
Hususi Ormanlar Hasılatı	30.000	45.000
Maadin	25.000	46.000
Vergi Tezakiri	5.000	37.000
1.Kısım Toplamı	29.062.000	34.960.000
2.Kısım:D. V.,Harçlar,Kaydiyeler,Cezai Nakd.		
Damga Resmi	360.000	570.000
Hazine Pulları	250.000	322.000
Harçlar	230.000	488.000
İhtira Beratı	-	-
Kaydiyeler	250.000	276.000
Cezai Nakdiyeler	300.000	190.000
2.Kısım Toplamı	1.390.000	1.846.000
3.Kısım:Dolaylı Vergiler		
İspirto	115.000	25.000
Tömbeki Beyiyeleri	2.000	-
İthalat,Transit, İhracat Resimleri	8.500.000	12.717.000
İhracat Resmi Fevkaladesi	-	-
Rüsümü Bahriye	44.000	60.000
Rüsümü Sıhhiye	30.000	86.000
Saydi Berri ve Bahri	173.000	95.000
3.Kısım Toplamı	8.864.000	12.983.000
4.Kısım:Tekeller		
Tuz Resmi	3.500.000	3.864.000
Tütün	60.000	-
İmalatı Harbiye Satışı	1.300.000	4.000
Meskukat	-	1.000
Tedavülde Nakit Pulları	-	-
PTT	1.165.000	1.389.000
4.Kısım Toplamı	6.565.000	5.258.000
5.Kısım:Müessesat		
6.Kısım:Emlak ve Eşyai Emriye Hazinesi		
7.Kısım:Maktu Vergiler		
8.Kısım:Hasılatı Mütenevvia	3.805.000	5.320.000
9.Kısım:İstirdadat	34.000	62.000

Tablo 10'nun Devamı

10.Kısım:İstihlak Resmi	4.803.000	8.633.000
11.Kısım:Tekalifi Cedide	-	-
Temaşe Vergisi	-	27.000
Mükeyyifat Vergisi	-	20.000
11.Kısım Toplamı	-	47.000
Ticaret Vergisi	500.000	-
Elviyei Selase Maktu Vergisi	250.000	136.000
Varidat Fevkaladesi	2.500.000	440.000
Harp Ganimetleri	-	7.000
GENEL TOPLAM	60.169.000	71.730.000

Kaynak: Cihan Duru,Kemal Turan ve Abdurrahman Öngeoğlu, *Atatürk Dönemi Maliye Politikası, I.Kitap Mondrostan Cumhuriyet'e Mali ve Ekonomik Sorunlar*,TİSA Matbaacılık San.Ttd.Ş., Ankara,Nisan 1982,s.315-316

Tablo 10 ve 11'de 1922 yılı gelir tahminleri ve yüzde dağılım gösterilmiştir. 1922 yılının tüm gelirleri içinde en büyük paylar sırasıyla dolaysız, dolaylı vergiler ve tüketim vergilerine ilişkindir. Bu üç gelir bölümünün tüm gelirler içindeki payı % 79'u bulmaktadır. Diğer gelirler tüm gelirler içinde ancak % 21'lik bir yer tutmaktadır.

Tablo 11. 1922 Yılı Bütçe Gelirlerinin Yüzde Dağılımı

GELİR TÜRÜ	Tahsilat TL	% Pay
Dolaysız Vergiler	34.960.000	48,8
Damga Resmi,Harçlar,Kaydiyeler,Para Cezaları	1.846.000	2,6
Dolaylı Vergiler	12.983.000	18,1
Tekeller	5.258.000	7,3
Kuruluş Gelirleri	325.000	0,5
Emlak ve Eşyai Emiriye Hazinesi	1.713.000	2,4
Maktu Vergiler	-	-
Çeşitli Gelirler	5.320.000	7,4
İstirdadat	62.000	0,1
Tüketim Vergisi	8.633.000	12,0
Tekalifi Cedide	47.000	-
Elviyei Selase Maktu Vergisi	136.000	0,2
Olağanüstü Gelirler	440.000	0,6
Harp Ganimetleri	7.000	-
TOPLAM	71.730	100,0

Kaynak: Cihan Duru,Kemal Turan ve Abdurrahman Öngeoğlu, *Atatürk Dönemi Maliye Politikası, I.Kitap Mondrostan Cumhuriyet'e Mali ve Ekonomik Sorunlar*,TİSA Matbaacılık San.Ttd.Ş., Ankara,Nisan 1982,s.317

1922 yılı gelirlerinin önemli bir bölümünü 9 gelir türü oluşturmaktadır. Bunlar sırasıyla Aşar, Dışalım, transit, dışsatım resimleri, tüketim vergileri, tuz resmi, müsakkafat ve arazi vergisi, temettü vergisi PTT ve müecceliyeti askeriye vergisi bu 9 gelir kaleminin toplam içindeki payı % 74,1 olmaktadır. Diğer gelirlerin ise payı % 25,9'dur. Gelirler içinde en önemli pay %29.7 ile aşara aittir. Dikkat çeken diğer bir nokta ise tuz resminin yüksekliği olup oranı

%5,4 olmuştur. Bu durum Kurtuluş Savaşı sırasındaki mali sıkıntıların, devleti ne denli ilginç alanlara başvurmak zorunda bıraktığını göstermek bakımından dikkat çekicidir.

5 Temmuz 1934 tarihinde kabul edilen 2569 sayılı 1922 yılı Kesin Hesap Kanunuyla 1922 yılı gelir tahsilatı 71.729.636.TL olarak belirlenmiştir.⁷

D) 1923 Yılı Bütçesi ve Mali Düzenlemeler

Türk Kurtuluş Savaşı sürecinde 1923 yılı, barış döneminin başlaması için yoğun diplomatik temasların gerçekleştiği bir yıldır. Bu yılda askeri zaferler siyasal zaferlere dönüştürülme durumundadır. Lozan Barış Anlaşması imzalanacak, rejim niteliği değişerek Anadolu toprakları üzerinde yeni Türk Cumhuriyeti şekillenecektir.

Bununla birlikte, 1923 yılı belli ölçülerde bir belirsizlikler dönemidir. Kurtuluş savaşı ile kazanılan askeri zaferin siyasal zaferle tamamlanması sürece sıkıntılarla doludur. İstanbul ve Boğazlar hala İngiliz işgali altındadır. Bu yılda çıkarılan avans kanunu, 28Şubat 1339(1923) tarih ve 311 sayılı olup, Mart ayı başından itibaren genel hizmetlerde kullanılmak ve aynı yılın bütçesinden mahsubu yapılmak üzere 30.114.250. liranın avans olarak harcanmasına yetki vermektedir.⁸ Kanun özellikle ithal edilecek un ve buğdaylardan asıl tarifinin beş misli gümrük resmi alınmasını öngörerek iç üretimi teşvik etmeyi amaçlamıştır. 1923 yılında çıkarılan ikinci avans kanunu 15 Nisan 1339 tarih ve 311 sayılıdır. Bu kanunla birinci avans kanunuyla verilene ek olarak Bahriye, Müdafai Milliye ve Asker fabrikalar için 22 milyon, diğer daireler için de 15.500.000. lira olmak üzere 37.500.000. liranın daha avans olarak harcanmasına yetki verilmektedir. Ayrıca, Dışişleri bütçesine Lozan Barış görüşmelerine katılan heyetin giderlerini karşılamak üzere, 150.000. lira ödenek konulmuştur.Bütçede yeni ve geçici bir düzenleme de Yunan birliklerince kaçarken yakılan yada harp nedeniyle harap olan şehirleri yeniden inşa etmek üzere şehirler belediyelerine ikraz verilmesidir.

1923 yılında çıkarılan bu iki avans Kanununa ilave olarak mali yılın sonuna kadar uygulamaları kapsamak üzere ikinci altı aylık tahsisat kanunu

⁷ Düstur 3. T.,C:XV, s.1414

⁸ Maliye Bakanlığı,s.24-25

çıkartılmıştır.Kanuna bağlı cetvelde her daire ve idarenin ödenekleri sıralanmaktadır. Büyük Millet Meclisi için ayrılan ödenek tutarı 238.323. lira olduğuna göre ayrılan ödeneğin önemli düzeyde olduğu söylenebilir.⁹

Tablo 12. 1923 Yılı Bütçe Giderleri TL

Daireler	Ödenek	Harcama
Büyük Millet Meclisi	2.182.697	1.990.740
Riyaseti Cumhur	82.440	76.420
Divanı Muhasebat	158.380	26.206
Hilafet ve Hanedan	436.695	435.691
İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti	54.562	43.462
Maliye Vekaleti	13.033.830	9.467.177
Düyunu Umumiye	6.000.000	4.340.508
Ziraat Bankası	642.891	642.890
Muhassasatı Zatiye	10.550.944	8.614.272
Düyunu Umumiye Variidatı Mahsusa İd.	3.174.651	2.124.200
Rüsumat M.U.	2.521.358	1.623.094
Dahiliye Vekaleti	3.815.668	2.922.644
PTT M.U.	3.346.482	2.540.758
Emniyet U.M.	3.215.552	3.032.506
Umum Jandarma Komutanlığı	9.892.133	7.559.307
Hariciye Vekaleti	1.254.955	670.958
Matbuat ve İstihbarat M.U.	107.136	90.283
Sıhhiye Vekaleti	1.449.619	1.016.216
Muaveneti İçt. Muhacirin Müdireyiti	1.884.839	1.225.990
Şeriye Vekaleti	1.185.414	915.266
Adliye Vekaleti	4.763.200	3.878.515
Maarif Vekaleti	3.640.042	3.033.002
Nafia Vekaleti	2.018.001	1.528.122
İktisat Vekaleti	3.033.151	2.158.915
Mübadele,İmar İskan Vekaleti	6.095.083	866.667
Müdafaai Milliye Vekaleti	54.172.612	41.096.440
Bahriye Dairesi	3.173.054	1.948.232
Askeri Fabrikalar M.U.	2.876.873	2.058.430
TOPLAM	144.802.262	105.926.911

Kaynak:Cihan Duru ve Diğ.,*Atatürk Dönemi Maliye Politikası, I.Kitap Mondros'tan Cumhuriyet'e Mali ve Ekonomik Sorunlar*,TİSA Matbaacılık San.Ttd.Ş., Ankara,1982,s.371

Tablo 12'de 1923 yılı bütçe giderleri yer almaktadır. 1923 Yılı Hazine Genel Hesabına göre 1923 yılı için 144.802.602.ödenek ayrılmış ve 105.926.911.Tl harcama yapılmıştır. En fazla harcama 1921 ve 1922 yılı bütçelerinde olduğu gibi Milli Savunma Bakanlığına aittir. Diğer yandan, uzun bir süre sonra 5 Temmuz 1934 tarihinde kabul edilen 2570 sayılı 1923 yılı Kesin Hesap Kanunuyla 1923 yılı harcamalarının kesin tutarı 105.926.911. olarak belirlenmiştir.¹⁰

⁹ Maliye Bakanlığı, s.25

¹⁰ Düstur, 3.T.,C.15, s.1415

Tablo 13. 1923 Yılı Gelir Tahmin ve Tahsilati

TL

KISIM-FASIL-GELİR TÜRÜ	Tahmin TL	Tahsilat TL
1:Dolaysız Vergiler		
Müsakkfat ve Arazi Vergisi	5.000	5.148
Akarat Bedeli ve İcar Vergisi	-	-
1.Fasıl Toplamı	5.000	5.148
Temettüat		
Temettü Vergisi	2.500.00	3.355
Harp Kazançları Vergisi	1.000.000	764.000
2.Fasıl Toplamı	3.500.000	4.119.000
Harp Vergisi	700.000	2.014.000
Müecceliyeti Askeriye Vergisi	400.000	357.000
Mükellefiyeti Nakliye Askeriye Vergisi	500.000	1.263.000
4.Fasıl Toplamı	900.000	1.620.000
Muafiyeti Askeriye Vergisi	350.000	381.000
Davar,Deve,Camuz, Canavar R.	4.002.000	3.657.000
Aşar	25.000	28.702
Tütün Aşarı	600.000	8.000
İpek Öşrü	140.000	217.000
8.Fasıl Toplamı	25.740.000	28.927.000
Hasılatı İane	-	-
Hususi Ormanlar Hasılatı	78.000	110.000
Maadin	10.000	256.000
Vergi Tezakiri	39.000	43.000
1.Kısım Toplamı	40.319.000	46.275.000
2.Kısım:D. V.,Harçlar,Kaydiyeler,Cezai Nakd.		
Damga Kesmi	1.300.000	-
Hazine Pulları	800.000	1.743.000
Harçlar	522.000	864.000
İhtira Beratı	10.000	1.000
Kaydiyeler	685.000	719.000
Cezai Nakdiyeler	700.000	323.000
2.Kısım Toplamı	4.017.000	3.650.000
3.Kısım:Dolaylı Vergiler		
İspirto	100.000	-
Tömbeki Beyiyeleri	100.000	-
İthalat,Transit, İhracat Resimleri	16.600.000	25.402.000
İhracat Resmî Fevkaladesi	-	-
Rüsumu Bahriye	520.000	249.000
Rüsumu Sıhhiye	100.000	87.000
Saydi Berri ve Bahri	1.100.000	203.000
3.Kısım Toplamı	18.520.000	25.942.000
4.Kısım:Tekeller		
Tuz Resmî	5.000.000	3.977.000
Tütün	4.203.000	-
İmalatı Harbiye Satışı	1.500.000	107.000
Meskukat	200.000	-
Tedavülde Nakit Pulları	-	-
PTT	2.175.000	2.935.000
4.Kısım Toplamı	13.078.000	7.019.000
5.Kısım:Müessesat	649.000	692.000
6.Kısım:Emlak ve Eşyai Emriye Hazinesi	2.395.000	6.425.000
7.Kısım:Maktu Vergiler		
8.Kısım:Hasılatı Mütenevvia	4.000.000	4.917.000
9.Kısım:İstirdadat	908.000	66.000
10.Kısım:İstihlak Resmî	9.612.000	15.759.000
11.Kısım:Tekalifi Cedide		
Temaşe Vergisi	70.000	-

Mükeyyifat Vergisi	70.000	19.000
--------------------	--------	--------

Tablo 13'ün Devamı

II.Kısım Toplamı	140.000	19.000
Elviyei Selase Maktu Vergisi	-	59.000
Varidat Fevkaladesi	-	449.000
Harp Ganimetleri	-	-
GENEL TOPLAM	93.638.000	111.272.000

Kaynak: Cihan Duru,Kemal Turan ve Abdurrahman Öngeoğlu, *Atatürk Dönemi Maliye Politikası, I.Kitap Mondros'tan Cumhuriyet'e Mali ve Ekonomik Sorunlar*,TİSA Matbaacılık San.Ttd.Ş., Ankara,Nisan 1982,s.372-373

Tablo 13'de 1923 Yılı Bütçe Gelirleri ve Tablo14' de Bütçe gelirlerinin yüzde dağılımı gösterilmektedir. Tüm gelirler içinde en büyük paylar sırasıyla dolaysız vergiler, dolaylı vergiler ve tüketim vergisine aittir. Bu üç gelir bölümünün toplam gelirler içindeki payı %80'e ulaşmaktadır. 1923 Yılı bütçesi,kesin hesaba göre 5.345.034 TL fazla vermiştir.

Tablo14. 1923 Yılı Bütçe Gelirlerinin Yüzde Dağılımı

GELİR TÜRÜ	Tahsilat TL	% Pay
Dolaysız Vergiler	46.275.000	41,6
Damga Resmi,Harçlar,Kaydiyeler,Para Cezaları	3.650.000	3,3
Dolaylı Vergiler	25.942.000	23,3
Tekeller	7.019.000	6,3
Kuruluş Gelirleri	692.000	0,6
Emlak ve Eşyai Emiriye Hazinesi	6.425.000	5,8
Maktu Vergiler	-	-
Çeşitli Gelirler	4.917.000	4,4
İstirdadat	66.000	0,1
Tüketim Vergisi	15.759	14,2
Tekalifi Cedide	19.000	-
Elviyei Selase Maktu Vergisi	59.000	-
Olağanüstü Gelirler	449.000	0,4
TOPLAM	111.272.000	100,0

Kaynak: Cihan Duru,Kemal Turan ve Abdurrahman Öngeoğlu, *Atatürk Dönemi Maliye Politikası, I.Kitap Mondros'tan Cumhuriyet'e Mali ve Ekonomik Sorunlar*,TİSA Matbaacılık San.Ttd.Ş., Ankara,Nisan 1982,s.374

Ayrıca savaş ekonomisi yöntemleri ile Sultanın ve bürokratik aristokrasinin devlet örgütü içinde ve toplumsal hasılat üzerindeki keyfi egemenliğini bir kalemde değilse bile küçük darbeler ve kemirmelerle ortadan kaldıran uygulamaların hukuki dayanağını oluşturan bir dizi kanun ve kararname, bu dönemin önemli özellikleri arasında yer almıştır.¹¹

Milli Mücadele, emperyalist saldırıya karşı yürütülen silahlı bir karşı koymaydı. Bu mücadele boyunca ülkedeki gayrimüslüm

¹¹ Mete TUNÇAY,Korkut Boratav ve Diğ.,*Çağdaş Türkiye 1908-1980 Türkiye Tarihi* 4, 5.Basım, Cem Yayınevi,İstanbul, Temmuz 1997, s.274

azınlıklar emperyalist güçlerle aynı safta yer almışlar; Rum, Levanten ve Ermeni sermaye çevrelerinin açık işbirliği görülmüştür. Yukarıda da belirtildiği gibi Milli Mücadele Anadolu Halkının katkısı ve desteği ile yapılmıştır.¹²

SONUÇ

Milli Mücadele bütçeleri olağanüstü dönem olan Kurtuluş savaşının koşullarını göstermektedir. Bu dönemde işgalciler ve Anadolu'da yeralan bunların yerli işbirlikçileri ile mücadelede ülkenin milli kaynakları devreye sokulmuş ve Anadolu halkının maddi ve manevi katkılarıyla bu savaş başarıyla sonuçlandırılmış, bağımsız Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulmuştur.

1920-1923 Yıllarını kapsayan bütçelerin ortak özelliği savaş bütçeleri olmalarıdır. Tüm bütçelerde Milli Savunma Bakanlığı harcamaları savaş nedeniyle en büyük paya sahip olmuşlardır. Aynı dönemde bu olağanüstü durum nedeniyle bütçeler sürelerinde hazırlanıp yürürlüğe girememiş, harcamalar avans kanunlarıyla yapılmıştır. Yine ek ödenek yasalarının çok sayıda çıkarıldığını görüyoruz. Ancak uzun yıllar sonra çıkarılan kesin hesap yasalarıyla ilgili dönemlerin bütçeleri kesinleştirilmiştir.

Bu döneme ilişkin bütçeleri günümüz bütçeleriyle mukayese ettiğimizde; günümüz bütçelerinde savunma harcamalarımızın ilk sıralarda yer aldığını görürüz. Ancak gerek bütçe sistemleri gerekse süreç açısından birbirlerinden çok farklı bütçeler olmaktadır. Günümüzde program bütçe sistemi uygulanırken kurtuluş savaşı döneminde uygulanan bütçeler birer harcama kanunu, avans düzenlemeleri olmuştur. Savaş döneminin güçlüklerine rağmen ulusal kaynakların rasyonel ve tutumlu kullanılması konusunda çok önemli düzenlemelere gidilmiş ve kaynakların amaç dışında kullanımı önlenmiştir.

Dış yardımlar, özellikle Rus ve Fransız yardımları alınmasına rağmen sonuç olarak Türk Ulusu, Kurtuluş Savaşını esas itibariyle kendi öz gücü ve kaynaklarıyla kazanmıştır.

¹² Korkut BORATAV, Türkiye'de Devletçilik, Savaş Yayınları, Ankara 1982,s.8-9

KAYNAKLAR

- ARMAOĞLU Fahir, *Siyasi Tarih*, SBF Yayınları, Ankara, 1964
- BORATAV Korkut, *Türkiye’de Devletçilik*, Savaş Yayınları, Ankara 1982
- ÇELİK Edip, *100 Soruda Türkiye’nin Dış Politika Tarihi*, İstanbul, 1969
- DURU Cihan, DURAN Kemal ve ÖNGEOĞLU Abdurrahman, *Atatürk Dönemi Maliye Politikası, I.Kitap Mondrostan Cumhuriyet’e Mali ve Ekonomik Sorunlar*, TİSA Matbaacılık San.Ttd.Ş., Ankara, Nisan 1982
- DÜSTUR 3. T., C:XV
- EROĞLU Hamza, *Türk Devrim Tarihi*, Beşinci Baskı, AİTİA Yayını, Ankara 1977
- MALİYE BAKANLIĞI, *Milli Mücadele Dönemi Bütçeleri ve Mali Mevzuatı (1920-1923)*, Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü Yayın No:1994/27, Ankara, Aralık 1994
- MUMCU Ahmet, *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul , 1982
- MÜDERRİSOĞLU Alptekin, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Maliye Bakanlığı Ellinci Yıl Yayınları, Ankara, 1974
- SELEK Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1976
- TUNÇAY Mete, BORATAV Korkut ve Diğ., *Çağdaş Türkiye 1908-1980 Türkiye Tarihi 4, 5. Basım*, Cem Yayınevi, İstanbul, Temmuz 1997

